

Agárdi Péter

EMLÉKEZETPOLITIKAI NARRATÍVÁK, KONFLIKTUSOK ÉS
DISKURZUSOK A BALOLDALON

Absztrakt

Koltai Dénes életformájába és szakmai érdeklődési körébe szervesen beletartozott a tá-
gan értett baloldali-liberális-demokratikus világkép, értékrend és mozgalom, illetve ezek
történelmi reflektálása. Személyes, értelmiségi, oktatói, andragógusi figyelme a jelenér-
dekű múltértelmezés mindhárom fontos összetevőjére kiterjedt: a história tudományos
művelésére, a történelmi emlékezetre, valamint az emlékezetpolitikákra, illetve ezek
megkülönböztetésére és egymásra hatásuk vizsgálatára. Bár hazánkban, a magyar kultú-
rában az elmúlt három évtized során elsősorban a hatalmi-kormányzati érdekeket szol-
gáló, konzervatív-jobboldali előjelű emlékezetpolitikai torzítások, historizálások okoznak
komoly zavarokat, nem mentesek az efféle leegyszerűsítő felfogásoktól a liberális-balol-
dali szellemi élet intézményei, fórumai sem. Ez utóbbi jelenségek egy részével foglalkozik
az alábbi tanulmány, rövid előhangban megemlékezve Koltai Dénesről is.

Kulcsszavak: baloldal; historizálás; Lukács György

Prof. Dr. Koltai Dénes oktatás- és tudományszervezői tevékenységéről életében számos publikáció, több gyűjteményes kötet született; sokágú és kreatív munkássága széleskörű visszhangot keltett (és olykor vitákat váltott ki) az országos és a pécsi nyilvánosságban. Kezdeményező-készségét és innovativitását, ötletességét és modern módszereit tisztelet, dinamizmusát gyakran csodálattal vegyes „irigység” övezte, ugyanakkor markáns alkatként voltak konfliktusai egyetemi és miniszteriális tisztségviselőkkel. Egy-két évtized alatt a néhány lelkes oktatót tömörítő kis tanszéki csoport a PTE-n önálló, kilencedik karrá növekedett (Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar), amely az országban számos budapesti és vidéki képzési helyet, egy egész hálózatot működtetett. Több ezres hallgatóságot nevelt, sőt csápjai Erdélybe, a Felvidékre, Németországba, sőt a tengeren túlra is elértek. Születés- és névnapjain Koltai Dénest szóban, írásban, performance-ban népes baráti, tanítványi, kollégialis köszöntés övezte. E sorok írója is számos esetben megrajzolta Koltai Dénes portréját, ezekben köszönetemet is kifejeztem azért, hogy 1991-ben meghívott a Pécsi Tudományegyetemre és katedrához juttatott. Természetesen – mint Dénesnek szinte mindenkivel – nekünk is voltak vitáink, konfliktusaink, amelyeket azonban föl tudtunk oldani. A súlyos betegségét követő halála akkor következett be, amikor építménye – objektív és szubjektív okokból – szétdarabolódott. Pécsi gyászszertartása, búcsúztatása, a temetését követő megemlékezések sora nem csupán demonstratív részvétnyilvánítás volt, hanem felmutatta – és remélhetőleg maradandóan tovább örökíti – a „koltaiizmus”, a komplex kultúráközvetítési, andragógiai, humánszervezői, népművelői szellemiség progresszív ethoszát.

Oktatásszervezői, pécsi lokálpatrióta és széleskörű hálózatépítési profilja mellett Koltai Dénesnek volt még egy további „elkötelezettsége”, már-már hivatása: szocialista világnézete, radikális baloldalisága. Ezt nem kényszerítette rá másokra, vezetőként nem várta el kollégáitól, de akkor sem tagadta meg, amikor e magatartását a rendszerváltozás után a politikai ellenzéki keretek között, kockázatokat is vállalva élhette csak meg. Ő nem váltott köpönyeget, még kevésbé gerincet; esetenként még a tágan értett demokratikus baloldalon belül is vállalta a kisebbségben maradási. Gesztusaiban, beszédmódjában, tárgykultúrájában, rendezvényein olykor szokatlanul, de önérzetesen élt e tradíció szimbolikus mintázatának humánus, fesztelen eszköztárával. Mindemellett emancipációs baloldali világnézetéből és politikai meggyőződéséből következően sűrűn foglalkoztatták a történelmi viták, az ún. emlékezetpolitikai diskurzusok. A közöttünk lefolyt baráti beszélgetéseknek is gyakori témái voltak ezek.

Az alábbiakban e közös meditációktól is ihletve idézek föl néhány történelmi s historizáló témát, és tézisekké, kifejtetlen általánosításokká (tehát nem kidolgozott tanulmányokká) bővítem őket. Olyanokat, amelyek – meggyőződésem szerint – az egész mai magyar szellemi élet és nyilvánosság szempontjából is relevánsak. Hangsúlyozottan a baloldali történelemszemléleten belüli – jórészt a rendszerváltozás utáni, kb. három évtized óta zajló – vitákra, emlékezetpolitikai disputákra fókuszálok. Témámat így tudatosan leszűkíttem, de ez is „épp elég”: a baloldalon belüli történelmi disputák nem csupán „belügyek”, felettébb tanulságosak az egész magyarság történelmi és önismerete számára. Hiszen a magyar történelmi baloldal múltja, sorsa, eredményei és tévútjai, sikerei és bukásai, kudarcai és teremtett értékei – minden ellentmondásukkal együtt – szerves alkotóelemei, olykor innovatív részei gazdag nemzeti kultúránknak, tovább élő hagyományainknak (Pataki, 2015). Hogy egy egészen friss dokumentumra, Földes György keserű tanulmányára hivatkozzam: a Politikatörténeti Intézet szégyenletes ellehetetlenítése, levéltárának kifosztása sem csak a „nemzettől idegen ballib tábor” elleni, sajnos „eredményes” akció volt, hanem a magyar nemzeti tudományosság, a kutatói nyilvánosság otromba csonkítása, jogsértő, illegitim „emlékezetpolitikai” erőszaktétel (Földes, 2023). Hasonló történt az 1956-os Intézetrel, a Népszabadsággal, a CEU-val, a Lukács Archívummal, a Színház- és Filmművészeti Egyetemmel s más fontos intézményekkel, műhelyekkel is (friss történészi reflexiók erre: Romsics, 2022; Rainer M. 2022). Olyan tényekre utalok, amelyek – egy lehetséges jelenkortörténeti tudományos kutatási téma adatbázisaként is – nem hallgathatók el szemérmesen a Koltai Dénes előtt tisztelgő Tudásmenedzsment objektív, pártpolitikamentes emlékkötetében sem, azzal együtt, hogy az összeállítás szerzői szükségképpen többféle világnézetű, eltérő szakmájú, különböző meggyőződésű, olykor egymással is vitatkozó írástudók.

A történelmi, ideológiai és politológiai kategóriák (esetünkben a *baloldali* mint jelző) releváns tartalmakat fejeznek ki, bár értelmezési vitáik olykor „vérré mennek”. Itt és most elhárítom a definíciós diskurzust, és abból indulok ki, hogy – a konzervativizmus, a liberalizmus és a nacionalizmus mellett – a felvilágosodás, a francia forradalom és a radikális-plebejus társadalmi küzdelmek nyomán a 19. században megszületett marxista mozgalom

szellemi és politikai öröksége a 20. században látványosan szétágazott (Bayer, 1998; Körössényi, 1998; Bozóki, 2005; Ormos, 2009). Az első világháború küszöbén, majd azt követően az utak elváltak a szociáldemokrata és a kommunista irányzatokra. Azóta, az újabb és újabb kataklizmák, a globális, regionális és nemzeti kihívások nyomán tovább folytatódott a fragmentálódás, sőt az egymás elleni hadakozás („testvérharc”) akár egy táboron belül.

Erős leegyszerűsítéssel: a 21. századra, a rendszerváltozást követően hazánkban két nagy (persze erősen tagolt, differenciálódott, történetileg alakuló, formát váltó) ideológiai-politikai tömb alakult ki: a konzervatív-jobboldali-nacionalista-autoriter és a demokratikus-liberális-baloldali-szociális, valamint „ráadásként” egy harmadik is: a népies-nemzeti-populista. Mindháromra sok belső konfliktus jellemző, szélső pólusaik is vannak, sőt átmenetek is tetten érhetők egymásba. Irányzataik történelmi leírására és minősítésére számos nemzetközi és magyar tudományos kísérlet történt (vö. Agárdi, 2015). A demokratikus-liberális-baloldali-szociális mintázaton belül is gyakori az átmenet, a fordulat vagy éppen az integrációs, sőt szintéziskísérlet; illetve a jellegzetes, beskatulyázhatatlanul termékeny változat, például József Attilaé, Bibó Istváné, Kassák Lajosé. Mindenesetre történelmi tapasztalat, hogy – Szabó Miklós kategóriáival (Szabó, 1989) – a demokratikus-baloldali-liberális irányzatok saját program- és/vagy állapotideológiákat fogalmazznak meg és képviselnek; gyakran ideológiai polémikákban, sőt történelmi jelmezekben vívják meg harcaikat. Funkcionálisan hat „szintet” érdemes elkülöníteni: világnézet/értékrend (1.), hirdetett történelmi végcél (2.), mozgalmi stratégia (3.), ideológia (4.), propaganda (5.) és napi-politikai taktika (6.). Ezek természetesen eltérő – olykor egymásba átfolyó vagy éppen egymással ellentmondásba, konfliktusba kerülő – alakzatok; aligha szükséges ezzel kapcsolatban az elmúlt másfél évszázad traumáira emlékeztetnem.

A tágan értett baloldali-liberális diskurzusok egymás közti magyar küzdelmeiben (vö. pl.: Illés, 1999; Vitányi, 2000; Lakner, 2014) a leginkább az a problematikus, hogy mintha megfelelkeznenek a „fő ellenfélről”, a világtörténelmileg elsődlegesebb szembenállásról, a jobboldali-neokonzervatív-antidemokratikus (esetenként fasisztoid mutációjú: Ungváry, 2014) tömb agresszív előretöréséről, valamint az egész emberi civilizációt veszélyeztető globális kihívásokról. Pedig ezek újra (kellene, hogy) rangsorolják, átkeretezzék a kérdéseket és a lehetséges válaszokat; gyökeresen át is szabhatják a frontokat – anélkül persze, hogy feladnák identitásukat, belső vitáikat. Ha olykor önkritikusan rádöbbennek is amnéziájuk veszélyességére, akár összefogás- és szövetség-deklarációkra is sor kerül, a 21. század első harmadában némi túlzással mégis inkább az öngyengítő, sőt önveszejtő tendencia érvényesül a világ számos térfelén – erősen befolyásolva a hazai állapotokat is.

Az ideológiai-politikai vitáknak általában és szükségszerűen mindig volt/van történelmi előzménye, tartalma és konnotációja, olykor álcázása, díszletezése. Hadd emlékeztessenek a szinte minden nép és nemzet mitologizáló önszemléletét, eredetmítoszait és sérelmeit, a „mi kontra ők” szembenállását jellemző szinkretikus tapasztalatokra (Gyurgyák, 2007; Gyáni, 2020; Gyáni, 2022), amelyek mögött persze objektív történelmi, azaz gazdasági-társadalmi-etnikai-vallási-kulturális folyamatok, térségi és belső hatalmi érdekkonfliktusok, modernizációs kísérletek munkálnak. Mindazonáltal súlyos „módszerta-

nilag” káros mechanikusan a históriából levezetni a jelen idő konfliktusait, valamint elkövetni a „post hoc, ergo propter hoc” (az „utána” és a „miatta” összekeverésének) logikai hibáját. Főleg úgy, ha a „történelem” utólagos igazolásul „szolgál” a jelen idő éppen aktuális politikájához („holnaptól más lesz a múlt”). Ezt nevezzük anakronizmusnak, historizálásnak, történelmietlen aktualizálásnak, avagy – nyersen fogalmazva – bornírt történelemhamisításnak. (Bizony a demokratikus-liberális-baloldali térfélen is előfordult, előfordul.) Igaz: az emberiség mitikus, vallási, történelmi, folklorisztikus ihletésű, orális, írott és tárgyi kultúrája jórészt erről a megformált-teremtett múltról szól – humánus etikai tapasztalatokban, értékekben gazdag művészeti örökséget teremtve, de fájdalmas, tragikus, vissza-visszatérő bukásokkal, kataklizmákkal is sújtva. Az aktuális érdekű historizálás a mitológiáktól, az eredetmítoszoktól kezdve az ősi-szagrális álkontinuitásokra, a „történelmi jogcímre” hivatkozó etnopolitika államfelfogásokon, sérelmi politikákon, összeesküvés-elméleteken át ível a máig (Assmann, 1999; Nora, 2010; Jameson, 2010; Pataki, 2011; Hunyadi & Török, 2014; Gyáni, 2016). Az ún. posztmodern világkép a közelmúltban és a jelenben – szándéka szerint – szembemegy a modernitás e világával, viszont a „nagy elbeszélések bukásának” paradigmájával, a felvilágosodás „visszavonásával” relativizálja a haladást, az értékfelhalmozódás objektív történelmi folyamatát. Ezáltal megkérdőjelezi a Karl Marx és Lukács György megfogalmazta „emberi lényeg”, illetve a „nembeliség” – mégoly vitatott – relevanciáját.

21. századi globalizált, mediatizált és digitalizált civilizáció sok tekintetben manipulált tömegkultúráját – benne a közösségi médiát – sűrűn átszövik azok a „kreatív” hivatkozások, amelyek a jelen idejű duplikált, „mátrioxozott”, fikcionált valóságokra hivatkozva esetenként mint alternatív múltakat „intézményesítenek”. S itt érkezünk el az emlékezetpolitikákhoz, illetve az ezektől elválaszthatatlan nyelvpolitikákhoz. Mindenekelőtt azonban – némi didaktikussággal – különböztessünk meg három síkot, három övezetet:

- Az első a történelem – elvileg – objektíven megragadható, leírható folyamata, amelynek értékelésében az „utókori” történelemtudomány illetékes – természetesen mindig megújulva az új forrásfeltárások, rálátások és éles viták által, sosem kisajátítva a végső igazság birtoklásának jogát. Igaz, az ún. posztmodern felfogás eleve tagadja az objektivitás, s benne a történelmi haladás mint mérték szempontját; ettől persze ez a felfogás ugyanúgy „ideologikus”, mint az ideológiai prekonceptiózussággal vádolt „nagy elbeszélések” sora.
- A második a történelmi emlékezet individuális és kollektív terepe, a hétköznapi és a mikrotörténelem ezernyi változata, a narratív történelemszemlélet (pl. a „nemzetkarakterológia”). Részlegességükkel, „elfogultságaikkal” együtt legitim, sőt többnyire értékhardozó szférák; föltárásuk, dokumentálásuk, forráskritikai elemzésük, szembesítésük, értelmezésük – egyebek mellett – a történelmi szociálpszichológia illetékessége is (Kovács G., 2007; Hunyadi & Török, 2014; Gyáni, 2020).
- A két előbbi „tereptől” harmadikként meg kell különböztetnünk (még ha gyakran át is érnek egymásba) az emlékezetpolitikákat, amelyeket a különböző versengő, hatalomra törő vagy éppen állagvédő politikai mozgalmak működtetnek törekvéseik „történelmi igazolásaként”. Hol finomabb, hol durvább formában: legitimációs

ideológiákként, mítoszgyártásként, figyelemelterelő tömegpropagandaként, szélsőséges esetben kriminalizálásként. A baloldali, avagy annak deklarált ideológiai térfélre visszanézve hadd utaljak a domináns kommunista történelmi narratíva 1919-et, 1944–1945-öt meghamisító, sőt a Dózsától Rákóczi és Kossuthon át Rákosiig vezető „forradalmi kontinuitást” fikcionáló „történelemszemléletére” (lásd legutóbb: Feitl, 2020). Ez a hagyomány pro-kontra áthatotta – ha már nem is dominálta – az 1956 utáni történelmi és irodalomtörténelmi közbeszédet is. Nem témája írásomnak a rendszerváltozás előtti korszak, de Mód Aladár, Molnár Erik s más történészek, avagy az irodalmár Király István, Pándi Pál önkorrekcióval kinyílt pályája jól „illusztrálja” ezt a trendet. Legutóbb Csunderlik Péter Hanák Péterről írott könyve (Csunderlik, 2023) modellszerűen is szembesít a baloldali historizálás és leküzdésének történelmi, intellektuális és erkölcsi tapasztalatával, tanulmányával.

Emlékezetpolitika – miként maga a sok jelentésű és arcú politika – mindig is volt/van/lesz, de nagyon nem mindegy a jellege, a történelmi tényekhez való viszonya, a kiemelő hangsúlyok, a jogos tanulságok versus a durva hamisítások mértéke – a baloldali térfélen is. A látens vagy ideologikus emlékezetpolitikák szükségképpen – jól/rosszul – megihletik, sőt olykor determinálják az orális, az írott hagyományokat, a vallási tudatformákat, a művészeti és irodalmi kánonokat, a hatalmi reprezentációt, a szellemi életet, az építészetet, a közösségi médianyilvánosságot, a hétköznapi, a történelmi és szimbolikus beszédmódot s természetesen a köz- és felsőoktatást. A leglátványosabb kárként történelmi nevek, események tabusításában, intézményesített amnéziákban (szélsőséges példaként könyvégetésben), köztérek sűrű, olykor hisztérikus el- és átnevezésében, emlékművek, szobrok felállításában/elszállíttatásában/lerombolásában érhető tetten ez a folyamat. S mindezzel együtt „nyelvpolitikaként”, „nyelvteremtésként” (Szilágyi, 2010; Cseresnyési, 2023; Petőcz, 2023; Böcskei, 2023).

A 20-21. századi jobboldali, szélsőjobboldali emlékezetpolitikákról bőséges tapasztalat áll a rendelkezésünkre, elég csak felidézni a „Cion bölcseinek jegyzőkönyvét”, a vérvadásokat, a bűnbakképző xenofóbiát, avagy a napjainkban felbukkanó egyre riasztóbb és képzelenebb szófordulatokat („kipcsák mítosz”, „szittyá morál”, „Hitler egységes Európája” stb.). A tágan értett magyar baloldal a rendszerváltozás után sem volt/maradt mentes a hamisításoktól, ami főleg akkor a legfájóbb tapasztalat, ha irányzatai, pártjai, frakciói egymással szemben, önsorsrontóan éltek/élnek az emlékezetpolitikák kirekesztő, delegitimáló propagandisztikus eszközeivel. Magától értetődő, ha egy-egy mozgalom elődöt, példaképet, történelmi eseményt, nevet választ magának s mutat föl a szimbolikus politizálás jegyében. Nem mindegy azonban, hogy milyen áron, például totalizáló, avagy kirekesztő módon, másokat illetéktelenné, ellenséggé nyilvánítva teszi-e ezt. Néhány példa:

- Egyes liberális, baloldali szerzők is átveszik olykor a mai jobboldali kurzusnak a rendszerváltás előtti évtizedekre vonatkozó kompromittáló fogalomhasználatát, lebutított nyelvhasználatát: az államszocializmus korszakának kommunizmussá minősítését. Pedig az 1989–1990-ben letűnt rendszer egyik szakasza, formációja

sem élt soha ezzel a jelen időre vonatkozó önelnevezéssel. A kommunista párt-ideológia, a kommunista utópia hatott, de a rendszer nem volt kommunista és önmagát sem tartotta kommunistának, „legföljebb” szocialistának. Mindezzel együtt (egy-két kivétellel) szinte tabusítva vannak az emancipációs értékrendű, demokratikus szocialista teleológiájú, akár kommunisztikus jövőképű mozgalmak – részlegesen és súlyos áron elért – történelmi vívmányai, valódi kulturális értékei, progresszív eredményei, reformkísérletei, amelyeket e rendszerek bukása sem hiteltelenít (vö.: Révész, 1997; Berend T., 1999; Krausz & Szigeti 2007; Romsics, 2013; Bayer, 2015; Földes, 2018b; Földes, 2022; Takács, 2022; Rainer M., 2023).

- Az egyébként jogos radikális antikapitalista rendszerkritikától ihletett némely publikáció olykor hajlamos a liberalizmust veszélyesebb ellenfélnek tekinteni, mint a keresztény-nemzeti hegemoniát és a szélsőjobbaldalt. A mai brutális, autoriter neoliberalis-jobboldali gazdaság-, szociál- és kultúrpolitikát pedig esetenként a történelmileg progresszív liberalizmus, a piacgazdaság rovására írják (például az általam egészében kedvelt, magasra értékelt és támogatott, bátran és önérzetesen baloldali Esmélet, Mérce, Új Egyenlőség egyes írásai).
- Indokolt Kádár János és Nagy Imre életútjának, politikájának szigorúan kritikus történelmi megítélése és szembeállítás (Huszár Tibor, Rainer M. János és mások tollából már az 1990-es években születtek is róluk igényes, szakszerű tudományos művek; közismertségük okán itt nem szükséges hivatkozni rájuk). Történelmileg azonban – véleményem szerint – torz egy olyan alternatívát politikai agitációként forgalmazni, hogy „Nagy Imre vagy Kádár János”. Az előbbi kivégezték 1958-ban, az utóbbi még négy évtizedig volt aktív és innovatív. Érdemeikkel, hibáikkal, bűneikkel, illetve pályájuk természetesen eltérő etikai tanulságaival együtt is helyük van a nemzeti és a baloldali emlékezetben (a frissebb szakirodalomból: Gyurkó, 2006; Romsics, 2013; Rainer M., 2016; Földes, 2018a; Földes, 2018b; Földes, 2023). Figyelmeztető, hogy a mai jobboldal viszont mindkettőt kitagadja a nemzeti progresszióból, sőt már-már a nemzetből.
- A példaképállítás nem szabad, hogy elhallgatásokkal, hazugságokkal terhelt hagiográfiává torzuljon. Egy személyiség történelmi pályájának szükségszerű változásait, tévedéseit, önkorrekcióit, felívelését vagy lejtőre kerülését súlyos hiba letagadni csak azért, hogy sommásan negatív vagy pozitív képet kanonizáljanak róla. Kun Béla, Jászi Oszkár, Károlyi Mihály recepciója szomorúan „tanulságos” példa erre. Lukács György állítólagos – a történészek által újabban hitelesen cáfolt (Lengyel, 2017) – 1919-es, politikai komisszárként jóváhagyott katonai tizedelésére hivatkozva esett ki az MSZP példatárából, előd-arcképcsarnokából; az emlékét és recepcióját ápoló szocialista alapítványt is fölszámolták. Kísérteties, eközben a hatalom nyomására az Akadémia bezáratta nemzetközi kutatóhelyként is működő Archivumát és elszállíttatták budapesti köztéri szobrát (Friss, 2017; Agárdi et al., 2017). Hasonló sorsra jutott a polgári demokratikus köztársaságban, majd a Tanácsköztársaság első felében népbiztos szociáldemokrata Kunfi Zsigmond, akinek oktatási koncepciója sok vonatkozásban ma is időszerű lenne. A KMP-t és az MKP-t olykor „balról” bíráló Justus Pál és Demény Pál körül is „beszédcsönd van” a

szocialista-liberális térfélen, különösen, amióta meghalt Nyers Rezső, a „demokratikus szocializmus” rendszerváltozás előtti, alatti formátumos politikusa, szellemiségük kritikus támogatója (Agárdi, 2023). Más nemzetek – korántsem kritikátlan – történelmi panteonjai, azok baloldali „termei” sokkal toleránsabbak a mienkénél, elegendő csak a francia kultúrára, avagy Marx és Engels nemzetközi reputációjára utalni.

- Természetesen differenciáltan szükséges értelmezni, megnevezni az 1945-ben s utána történeteket; elítélendő a náciknak a Vörös Hadsereg által történt kiűzését követő szovjet hegemonia alatt elkövetett megannyi bűn és a Rákosi-korszak. Nemzeti öncsalás és hazugság viszont kétségbe vonni a romlott, kasztos feudálkapitalista rendszer, a német megszállás és a nyilas terror alóli felszabadulás valóságos történelmi tényét, a nép szociális és kulturális emelkedését. Még akkor is elfogadhatatlan ez az amnézia, illetve 1945 átkeresztelése, ha „április 4.” évtizedeken át elkoptatott panelként, napi taktikai és propaganda-tézisekkel terhelt volt ünnepe. Hadd emlékeztessenek csak Bibó István, Illyés Gyula, Szekfű Gyula, Veres Péter, Zilahy Lajos, avagy például a filmrendező Radványi Géza (Valahol Európában) korabeli vagy későbbi 1945-értékelésére (Standeisky, 2015; Feitl, 2016; Romsics, 2023a), avagy Vitányi Iván memoárjára (Vitányi, 2014).
- A baloldali-liberális-demokrata elit gyakran képtelen árnyaltan és reális történetiségében, kontextuális viszonyításokban megítélni egy-egy pályát, eseményt, mozgalmat. Ez jellemezte évtizedeken át a baloldali József Attila-recepciót (Tverdota & Veres, 2018; Agárdi, 2022), a mégoly ellentmondásos (némelyeknél sajnos a szélsőjobbboldalissággal is ölelkező) népi mozgalom alapvetően mégiscsak demokratikus progresszivitását (Kovács, 1994; Agárdi, 2018; Földes, 2022). A felívelő/emelkedő, avagy a lehajló/leépülő pályák nemegyszer a személyiségek egyes (pozitív vagy negatív) periódusai túldimenzionálásának esnek áldozatul (Révai József, Kádár János, Aczél György, Grósz Károly, Pozsgay Imre, Horn Gyula). Van azonban ellenpéldák: Szilágyi Ákos tanulmánya Berijáról (Szilágyi, 2019), Révész Sándor könyve Dobi Istvánról (Révész, 2020), Papp Istváné Fehér Lajosról (Papp, 2018). Egyáltalán: a megbélyegzés, a bűnbakképzés, illetve a mentegetés és kanonizálás helyett árnyaltan kellene látni és minősíteni egy-egy mozgalom, irányzat, életmű belső kollízióit, kontinuitásait és diszkontinuitásait, ottani és akkori, illetve távlatilag is maradandó értékeit – nemcsak a konzervatív térfélen, hanem a demokratikus, liberális, baloldali övezeten belül is.
- Végül is: a tágran értett demokratikus baloldalon belüli, egymással szemben élesen aktualizáló „emlékezetpolitikák”, jelszóképzések és zászlólengetések nem egy-egy pártirányzat identitásának megerősítését, önszuggesztióját szolgálják, ellenkezőleg: a hagyományok kiüresítését, a tradíciók önfelszámolását eredményezhetik. A társadalom széles rétegei, az állampolgárok jelentős része számára pedig „az egészről” való kiábrándulást. A pillanatnyi propagandisztikus „hasznon” túl történelmi, érzelmi talajvesztéshez, nihilizmushoz, a tömegek előtti hiteltelenné váláshoz vezetnek. Illetve ahhoz, hogy helyükbe lépjenek a demagóg, pl. etnonaciona-

lista narratívák, a totalitárius „paradigmák”, a populista kánonok, a történelmietlen analogizálások, az összeesküvés-elméletek, a sérelmi demagógiák kódjai, az állásos szimbolikus politizálás agresszív hegemóniája.

Az egyre korlátozottabb nyilvánosságba szorított baloldali történelemszemlélet és hangvétel mindazonáltal sokkal önkritikusabb (az önfelszámoló-kompenzáló vezeklést nem sorolom ide!), mint a konzervatív-nemzeti-jobboldali. Vannak egészen rokonszenves innovációk, nem apologetikus „rehabilitálási” kezdeményezések is. Jó példa volt erre Tamás Gáspár Miklós esszesorozata a 2000-es évek fordulója táján a magyar liberalizmus, és baloldal jelentős alakjairól Eötvös Józsefről, Adyról, Kunfiról, Mónusról, Justus Pálról, Lukácsról és másokról (Tamás G., 2023); Révész Sándor portrészorozata a *Jelen* c. hetilap 2022–2023-as számaiban, amiből bizonyára kötet is születni fog. A művelődésszociológus és kultúrfilozófus Vitányi Iván két utolsó kötete is bővelkedik erős és árnyalt történeti hangsúlyokban, a személyes vonatkozásokkal és visszaemlékezésekkel is hitelesítve (Vitányi, 2010; Vitányi, 2014). Örvendetes, ahogy a fiatal Csunderlik Péter újraolvassa és rekonstruálja 1918–1919 történetét és utóéletét (Csunderlik, 2020). Az évtizedek óta az USA-ban élő, de mégis „itthonosan” patrióta Berend T. Iván friss szellemű Európa-történeti könyve, heti gyakoriságú publicisztikai jelentősen gazdagítja az amúgy romlékony hazai közbeszédet (Berend, 2018; 2020; 2021; 2022; 2023), kár, hogy kevesekhez jutnak el az *Élet és Irodalom*, valamint a *Népszava* hasábjain. A konzervatív világnézetet valló, netalán jobboldali alapítású, revans-célú „nemzeti” intézményekben dolgozók között is vannak olyan történészek, tehetséges értelmiségiek, akik tárgyilagosan, előítéletmentesen foglalkoznak az államszocializmus, a Kádár-korszak egyes tendenciáinak értékelésével. A konzervatív szemléletű, de liberális demokrata tudós, Kosáry Domokos szakmai és tudománypolitikai ethosa ma is eleven mérték (Romsics, 2023b). Feltétlenül „baloldali figyelmet” és méltatást érdemel Gyurgyák János munkássága (legutóbb: Gyurgyák, 2021), továbbá a fiatal nemzedékből – mások mellett – Pap Milán (Pap, 2021; Pap, 2023). A történész-levéltáros Papp István tanulmánykötetek, sorozatok szerkesztőjeként is vállalkozik az államszocialista rendszer újszerű, előítéletmentes földolgozására (Papp, 2022). A Napvilág Kiadó „Kérdések és válaszok” című történelmi kiskönyvtára rokonszenves kezdeményezés arra, hogy a 20. századnak a demokratikus, baloldali, liberális áramlatok között is élesen vitatott témáit igényes, tömör és közérthető diskurzusban, a vitapartnerek iránt méltányosan tárgyalják (Takács, 2013; Ignác, 2015; Feitl, 2016; Egry, 2018; Ripp, 2019). Gulyás Márton *Partizán* nevű Youtube-csatornájának és a *Klubrádió* történelmi tárgyú műsorainak diskurzusai (Szénási Sándor, Spiró György, Hatos Pál, Rózsa Péter s mások) szintén ködoszlató, tisztázó szelleműek: a történelmi valóságot, illetve igazságot töreksenek megközelíteni és nem valamilyen emlékezetpolitikát szolgálnak.

A baloldali történelemszemléletet, illetve népszerűsítését nem szabad alárendelni egyes pártok, csoportok aktuális politikai érdekeinek, de vitatkozni természetesen szükséges, sőt elengedhetetlen. A múlt egyik-másik értékére, fordulatot hozó eseményére, jelentős személyiségére való hivatkozás, a szimbolikus politikai emlékezés jogos, sőt mozgósító erejű lehet, de a „történelmi igazságot” felelőtlenség kiszolgáltatni napi propagand-

daakcióknak, taktikai identitáspolitikáknak, vagyis fölládozni akár az ellenzéken belüli rivalizálás, a hegemoniáért, a hatalomért folytatott küzdelem, akár a vágyott demokratikus összefogás oltárán. A történelmi viták szükségszerűek, termékenyek, de veszélyesen romboló hatású a kirekesztő, a kompenzáló, a „vagy–vagy”-os elődkeresés és „példamutatás”, a mechanikus „pozitív–negatív stemplizés” az „újbeszédben”, a médiában, az oktatásban, a közösségi hálón, a hétköznapi közbeszédben.

Komoly történelmi felelőssége az írástudóknak, a tudás menedzsereinek, hogy szigorúan tárgyyszerű, ugyanakkor, ha kell, éles vitát folytassanak az egyre jobban elvaduló és egyre primitívebb jobboldali emlékezetpolitikákkal és közbeszédvel. Szélesebb nyilvánosságra törekedve új, hatékonyabb nyelvezetet is szükséges keresni és találni a múltról és a jelenről szóló beszédmódban (Böcskei, 2023). Ugyanakkor nem baloldali historizálást kell szembeállítani velük! A tágan értett demokratikus baloldalnak nem emlékezetpolitikára, hanem – kulturált vitákban, egymásra figyelő, az értékeket visszaigazoló, önkritikus, de hidakat is építő – hiteles történelmi önismeretre van szüksége. Vonatkozik ez a nemzeti múlt és kultúra, a közelmúlt történelme és művészete megítélésére is.

A kritikai gondolkodás jegyében Bibó István monumentális teljesítménye, a politikai kultúráról kidolgozott koncepciója eleven hagyomány maradhat, anélkül, hogy kanonizálni akarnánk minden tételét, pl. hibás ítéletét az 1867-es kiegyezésről (legfrissebben: Majtényi, 2021). Így válhat termékeny örökséggé Lukács György nemzetközi formátumú életműve és humanista alapú szocialista víziója is, anélkül, hogy elhallgatnánk antiliberalizmusát, szociáldemokrácia-ellenességét és művészetszemléletének konzervatív vonásait (lásd legújabbban: Lukács, 2021; Lukács, 2023).

Ebben a szellemben jelent kihívást, hogy feldolgozzuk a nemrég eltávozott Tamás Gáspár Miklós roppant gazdag, tévutakkal, egyoldalúságokkal is terhes, de következetesen balra tartó-húzó, a marxi világképet több vonulatában időszerűsítő életművét (Tamás, 2021; Tamás, 2023; MÉRCE, n.d.; Krausz, 2023).

Mindezzel egyidejűleg a nyilvános közbeszéd témájává kellene tenni a nemzetközi és hazai progresszió már-már elfeledett – vagy rosszabb esetben meghamisított – gondolkodói, művészi, tudományos teljesítményeit. Olyan életműveket, illetve maradandó „üzeneteiket” például – hogy csak szűkebb, irodalmi érdeklődési körömből vegyem a példákat – , mint Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter Nagy László, Juhász Ferenc, Déry Tibor, Vas István, Benjámín László, Sarkadi Imre, Orbán Ottó, Sánta Ferenc, Sütő András, Gáll István, avagy a régebbiek közül Ignóus, Sinkó Ervin, Bálint György, Ignóus Pál, Gaál Gábor, Fejtő Ferenc s mások.

A központilag vezérelt jobboldali emlékezetpolitika hegemoniája mellett a legnagyobb veszély napjainkban mindazonáltal a közműveltség leromlása, az elemi történelmi ismeretek hiánya. Ezzel tanárként, kultúraközvetítőként, egyetemi oktatóként is nap mint nap meg kellett s meg kell birkóznunk. A baloldali-liberális értelmiségnek gyakran az alapfokú nemzeti történelmi ismeretterjesztés feladatát is vállalnia kell (bizony még egyetemi hallgatók között is), hogy egyáltalán esély legyen a plurális és kritikai gondolkodás meggyökereztetésére, a progresszív világkép és történelmi szemlélet népszerűsítésére, illetve ennek nyomán a mítoszok, történelmi hazugságok, szélsőséges emlékezetpolitikák

vitatására. A lebutított közműveltség, a kommercializált populista médiatér és az eldurvult nyelvpolitika termékeny táptalaja a hamis „történelmeknek”, a történelmi fake-news-nak. A progresszív nemzeti törekvések szellemi, erkölcsi, politikai közeledését, összefogását nem szabad, hogy akadályozzák a történelmi nézetkülönbségek, viták. Az egymás közötti, belső polémiák identitáspolitikai túlélézése, a „baloldali emlékezetpolitizálás” viszont kontraproduktív, polarizál, sőt rombol és a keresztény-nemzeti kurzus propagandáját erősíti.

Jól tudta, képviselte és tanította ezt Koltai Dénes is.

Irodalomjegyzék:

- Agárdi, P. (2015). *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*. Napvilág.
- Agárdi, P., Kardos, A., & Mesterházi, M. (2017. szeptember 8.). Érted jöttök, nem ellened. Az MTA és a Lukács Archívum. *Élet és Irodalom*.
- Agárdi, P. (2018). A népi-nemzeti ellenzék 1956–1989 közötti történetéről. [Szeredi Pál négy kötetes munkájának szakmai bírálata.] *Múltunk*, 4., 234-269.
- Agárdi, P. (2022). József Attila-recepció és ideológia (1945–1989). Király István a költőről. *Eszmélet*, 134, 45-69.
- Agárdi, P. (2023. június 14.). Számomra ez hűség kérdése. Nyers Rezső és a kultúrpolitika. *JELÉN*.
- Assmann, J. (1999). *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz.
- Bayer, J. (1998). *A politikai gondolkodás története*. Osiris.
- Bayer, J. (2015. július 10.). Államszocializmus és reform. *Népszabadság*.
- Berend, T. I. (1999). *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Vince.
- Berend, T. I. (2018). *Naplementék. Történelmi korszakvázlatok*. Éghajlat.
- Berend, T. I. (2020). *Élj érdekes időkben! Jegyzetek, viták kulturális élményekről, politikai, társadalmi és gazdasági eseményekről*. Éghajlat.
- Berend, T. I. (2021). *Az Európai Unió története. Integráció, populizmus, nacionalizmus*, Kossuth.
- Berend, T. I. (2022). *Az Óperenciás-tengeren innen és túl. Világunkról nyitott szemmel*, Noran Libro Kft.
- Berend, T. I. (2023). Nagy-Magyarország mennyország! *Népszava*, 2023. március 30. https://nepszava.hu/3189351_nagy-magyarország-mennyország
- Bozóki, A. (2005). Politikai ideológiák. In Gallai S., & Török G. (szerk.), *Politika és politikatudomány* (pp.97-145). 2. kiadás, Aula.
- Böcskei, B. (2023. szeptember 15.). „Kultúrharc” ügyében attól kell tanulni, akitől a jobboldal tanult: a baloldaltól. *Kulturális stratégia, igazságosság, közművelődés*. MÉRCE. <https://merce.hu/2023/09/15/kulturharc-ugyeben-attol-kell-tanulni-akitol-a-jobboldal-tanult-a-baloldaltol/>
- Cseresnyési, L. (2023. május 24.). Nyelv és neurozíz. *Magyar Narancs*. <https://magyarnarancs.hu/egotripp/cseresnyesi-laszlo-nyelv-es-neurozis-258940>.
- Csunderlik, P. (2020). *Csupa hajdani eszelős. Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és emlékezetéről*. Napvilág.
- Csunderlik, P. (2023). *Egy különleges közép-európai történet. Hanák Péter pályaképe*. Napvilág.
- Egry, G. (szerk.). (2018.). *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Napvilág.
- Feitl, I. (szerk.). (2016). *Kérdések és válaszok az 1944–1949 közötti magyar történelemről*. Napvilág.
- Feitl, I. (2020). *Ki volt Rákosi Mátyás?* Napvilág.
- Földes, Gy. (2018a). *Kádár János. /Sorsfordítók a magyar történelemben/*. Kossuth.
- Földes, Gy. (2018b). *Ívek és töréspontok. Gazdaság, politika, ideológia 1945 után*. Napvilág.
- Földes, Gy. (2022). *Nemzet és hegemonia 1945–1989*. Napvilág.
- Földes, Gy. (2023. július 15.) *Hárman egy ellen – avagy a kormány, a Kúria és az Alkotmánybíróság esete a Politikatörténeti Intézettel*. Politikatörténeti Intézet Alapítvány. <https://polhist.hu/intezet/peres-anyagok/>

- Friss, R. (2017. február 8.) A hivatalos emlékezetpolitika szégyene. Interjú Agárdi Péterrel. *Népszava*.
- Gyáni, G. (2016). *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram.
- Gyáni, G. (2020). *A történelmi tudás*. Osiris.
- Gyáni, G. (2022. december 22.). A nemzetvallás hittétele. *Élet és Irodalom*.
- Gyurgyák, J. (2007). *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és a nacionalizmus történet*. Osiris.
- Gyurgyák, J. (2021). *Elvesztett illúziók – megtalált történelem*. Válogatott írások. Osiris.
- Gyurkó, L. (2006). *Bakancsos forradalom. 1956*. Ötödik, bővített, átdolgozott kiadás. Kossuth.
- Hunyady, Gy., & Török, L. (szerk.).(2014). *Történelem és emlékezet*. Kossuth.
- Ignác, K. (szerk.). (2015). *Kérdések és válaszok a Horthy-korról*. Napvilág.
- Illés, L. (1999). *Üzenet Thermopüléből. Irodalom- és eszmetörténelmi tanulmányok a modernitásról, a szociális gondolatról és a globalizációról*. Argumentum.
- Jameson, Fr. (2010). *A posztmodern, avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája*. Noran Libro.
- Kovács, É. (1994). Indulatok a mai népi-urbánus-vitában. *2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap*, 8, 15-22.
- Kovács, G. (2007). Mi volt a magyar 1939-ben, és mi 2005-ben? A nemzetkarakterológia problémája tegnap és ma. *Magyar Tudomány*, 167(3), 301-309.
- Körössényi, A. (1998). *A magyar politikai rendszer*. Osiris.
- Krausz, T., & Szigeti, P. (szerk.).(2007). *Államszocializmus. Értelmezések – viták-tanulságok*. L'Harmattan-Eszmélet Alapítvány.
- Krausz, T. (2023. május 21.) *Tamás Gáspár Miklós útjai a kommunizmushoz*. MÉRCE. <https://merce.hu/2023/05/21/tgm-utjai-a-kommunizmushoz/>
- Lakner, Z. (2014). *Négy fordulat. Baloldali útkeresés*. Jelenkor Kiadó Kft.
- Lengyel, A. (2017). A „tizedeltető” Lukács György. Egy politikai folklór-szüzsé történelmi háttéréhez. In Lengyel A. *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben* (pp. 293-307.). Quintus.
- Lukács, Gy. (2021). Lukács 50. Értelmezések és örökség. [tematikus összeállítás] *Eszmélet*, 131.(ősz).
- Lukács, Gy. (2023). [tematikus összeállítás] *Történelem és osztálytudat* c. könyve megjelenésének 100. évfordulójára, *Eszmélet*, 137. (tavasz).
- Majtényi, L. (szerk.).(2021). *Bibó István és a 21. század*. Eötvös Károly Intézet – Corvina.
- MÉRCE (n.d.). *Tamás Gáspár Miklós*. <https://merce.hu/search/Tamás+Gáspár+Miklós/>. Letöltés dátuma: 2023. október 7.
- Nora, P. (2010). *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Napvilág.
- Ormos, M. (2009). *Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században*. Napvilág.
- Pap, M. (2021). *A párttal, a néppel... Eszmék és politikai mozgósítás a Kádár-korszakban*. MCC Press Kft.
- Pap, M. (2023). Az elköteleződéstől a szocialista Provence-ig. Vázlat az ideológus Király Istvánról. In Agárdi P., Bolvári Takács G., Mórocz G., & Soltész M. (szerk.), Király István nyomában (pp. 75-85). Zempléni Múzea.
- Papp, I. (2018). *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Virágmandula Kereskedelmi, Szolgáltató és Oktatási Kiadó.
- Papp, I. (szerk.) (2022). *1971. Egy tipikus kádári év? ÁBTL–Kronosz*.
- ;Pataki, F. (2011). *A varázsát vesztett jövő*. [Emlékezetpolitikák]. Noran Libro.
- Pataki, F. (2015). *Nemzet és baloldal*. Noran Libro.
- Petőcz, Gy. (2023. szeptember 8.). Mi vagyunk, a világ kiszámíthatatlan, az élet harc. [A politikai nyilvánosság nyelvezetéről.] *Élet és Irodalom*.
- Rainer M., J. (2016). *Az 1956-os magyar forradalom. Bevezetés*. Osiris.
- Rainer M., J. (2022. szeptember 3.). A kény és a kedv kora. *Népszava*.
- Rainer M., J. (2023). *Újratervezés. Szocializmus Magyarországon a 20. században*. Osiris.
- Révész, S. (1997). *Aczél és korunk*, Sík.
- Révész, S. (2020). *Dobi István, az elfeledett államfő. Egy nincstelen parasztfiú útja a hatalomba*. Európa.
- Ripp, Z. (szerk.).(2019). *Kérdések és válaszok a rendszerváltásról*. Napvilág.
- Romsics, I. (2013). A Kádár-korszak helye a 20. századi magyar történelemben. *Rubicon*, 8, 30–33.
- Romsics, I. (2022. szeptember 24.). Megtorlás és megbocsátás. *Népszava*.
- Romsics, I. (2023a, április 2.). 1945 mint korszakhatár. *Népszava*.
- Romsics, I. (2023b, július 30.). „Ne hajoljon meg, csak az igazság előtt!” Emlékezés a 110 éve született Kosáry Domokosra. *Népszava*.

- Standeisky, É. (2015). *Demokrácia negyvenötben*. Napvilág.
- Szabó, M. (1989). *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Medvetánc.
- Szilágyi, Á. (2010). *A kékek és a zöldek. Hideg polgárháború Magyarországon*. Új Palatinus Könyvesház.
- Szilágyi, Á. (2019). Pártállamból a rendőrállamba. Lavrentyij Berija 1953-as rendőrállami peresztrojkája. *2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap*, 6. <http://ketezer.hu/2020/12/szilagy-akos-partallambol-rendoral-lamba/>
- Takács, R. (szerk.).(2013). *Kérdések és válaszok a Kádár-korról*. Napvilág.
- Takács, R. (szerk.).(2022). *A nyitott zárt ország. Kulturális és tudományos érintkezések az 1970-es és 1980-as években Magyarország és a Nyugat között*. Napvilág.
- Tamás Gáspár, M. (2021). *Antitézis. Válogatott tanulmányok, 2001–2020*. (Sipos B., ford., szerk.) Pesti Kalligram.
- Tamás Gáspár, M. (2023). *A túlsó pólus. Utolsó írások a filozófiai politikáról*. (Sipos B., szerk.) Kijarat.
- Tverdota, Gy., & Veres, A. (szerk.).(2018). *József Attila összes tanulmánya és cikke, 1930–1937*. Kritikai kiadás, 1-2. kötet. József Attila Társaság–L'Harmattan. [Lásd a két szerkesztő bevezető tanulmányait, valamint az egyes József Attila-írásokhoz kapcsolódó recepciótörténeti jegyzeteket és bibliográfiákat.]
- Ungváry, R. (2014). *A láthatatlan valóság. A fasisztoid mutáció a mai Magyarországon*. Kalligram.
- Vitányi, I. (2000). *Mérleg. Itt és most a szociáldemokráciáról*. Kossuth.
- Vitányi, I. (2010). *A feudalizmus továbbélése a mai Magyarországon*. Noran Libro.
- Vitányi, I. (2014). *A küszöbember. Életem történetei Horthytól Orbánig*. Noran Libro.